

Zahro ISLOMOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti ingliz tili fani o'qituvchisi
E-mail: zahroislomova2484@gmail.com

QarDU professori, f.f.d. N.Yuldosheva taqrizi asosida

EXPRESSION OF AXIOLOGICAL UNITS THROUGH LINGUISTIC MEANS IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

Annotation

This article presents the results of a study on the expression of axiological units in Uzbek and English through linguistic means. The semantic, pragmatic, and linguocultural aspects of axiological units are analyzed, and their manifestation through lexical, phraseological, and grammatical means is examined. The article also focuses on the differences and similarities in the expression of axiological units in Uzbek and English languages.

Key words: Axiological units, linguistic means, lexical units, phraseological units, semantics, pragmatics, linguoculturology.

УЗБЕКСКИЙ И АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫКИ: ВЫРАЖЕНИЕ АКСИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ЛИНГВИСТИЧЕСКИМИ СРЕДСТВАМИ

Аннотация

В данной статье представлены результаты исследования выражения аксиологических единиц в узбекском и английском языках посредством лингвистических средств. Анализируются семантические, прагматические и лингвокультурологические аспекты аксиологических единиц, исследуется их проявление через лексические, фразеологические и грамматические средства. Также рассматриваются различия и сходства в выражении аксиологических единиц в узбекском и английском языках.

Ключевые слова: Аксиологические единицы, лингвистические средства, лексические единицы, фразеологические единицы, семантика, прагматика, лингвокультурология.

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA AKSIOLOGIK BIRLIK LARING LINGVISTIK VOSITALAR BILAN IFODALANISHI

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillarida aksiologik birliklarning lingvistik vositalar orqali ifodalanishiga bag'ishlangan tadqiqot natijalari yoritilgan. Aksiologik birliklarning semantik, pragmatik va lingvokulturologik jihatlarini tahlil qilinib, ularning leksik, frazeologik hamda grammatik vositalar orqali qanday namoyon bo'lishi tadqiq etiladi. Shuningdek, o'zbek va ingliz tillarida aksiologik birliklarning ifodalanishidagi farqlar va o'xshashliklarga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: Aksiologik birliklar, lingvistik vositalar, leksik birliklar, frazeologik birliklar, semantika, pragmatika, lingvokulturologiya.

Kirish. Til har bir jamiyatning asosiy ijtimoiy-madaniy ifoda vositasi bo'lib, unda qadriyatlar va aksiologik birliklar muhim o'rin tutadi. Aksiologik birliklar til orqali ifodalanadigan ijtimoiy, axloqiy va madaniy tushunchalar majmuasi bo'lib, ular millatning dunyoqarashi, qadriyat tizimi va madaniy merosi bilan bog'liq. Ushbu tadqiqot turli tillarda aksiologik birliklarning lingvistik vositalar bilan qanday ifodalanishini tahlil qilishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ingliz tilidagi dramalar tahlilida kuzatish mumkinki, odatda, ishlatiladigan har bir muloqot vositasi "shaxsiy makon" doirasiga muvofiq qo'llaniladi. Ingliz pragmatikligi M. Argaylning fikricha, "nutqiy vaziyatga muvofiq kelmaydigan noverbal vositalarning ishlatilishi adresantning shaxsiy makoniga bostirib kirishni anglatadi"[1]. Ya'ni tinglovchiga bu keskin ta'sir ko'rsatadi va u o'zini bundan olib qochishga yoki himoyalashga intiladi". Albatta, bu jarayonda javob reaksiyasi beriladi va to'la yakuniga yetmagan nutqiy vaziyatni yuzaga keltiradi. Shaxsiy makon deganda, shaxsning o'z atrofidagi makoni tushuniladi, hudud esa shaxsiy hayotni ta'minlay oladigan kattaroq hudud (masalan, ofis yoki konferensiya zalidagi maxsus stul) nazarda tutiladi. Demak, shaxsiy makon kommunikativlikning o'ziga bog'liq vositalar (harakatlar, mimika, jestlar), shaxsiy hudud esa nutqiy vaziyatda ishtirok etuvchi boshqa komponentlardir[7]. M. Argayl tomonidan "taktil aloqa" termini ishlatiladi va bu o'z navbatida, qo'l ishorasi, tana harakati, turtish orqali shaxsni kommunikatsiyaga chorlashni bildiradi. M. Argayl, buni "...shaxslarni kommunikativ aloqaga taklif qilish", deb baholaydi. Harrisning nuqtayi nazarini esa birmuncha farq qiladi. Uning fikricha, "...noverbal vositalar muloqotga chorlashni emas, tartibga solishni bildiradi. Odamlar qo'l ishoralari orqali boshqalarning xatti-harakatlarini tartibga soladi. U o'z fikrini dalillashda tashkilotlarda xodim, rahbar va hamkorlarning qo'l berishlarini ko'rsatadi. Birgina ushbu

harakatning o'ziyoq tasalli berish, qo'llab-quvvatlash va tabriklash, qo'l siqish kabi xatti-harakatlar munosabatlarga qarab, ko'pincha, tashkilotlarda shaxslar konfiguratsiyasini madaniy jihatdan tartibga soladi"[8].

Belgilar to'plamini uning asosiy xususiyati sifatida tavsiflashga asoslangan ta'rif turining aniq kamchiligi shundaki, u tildan noverbal aloqani sun'iy ravishda ajratib turadi. Ya'ni og'zaki bo'lmagan kodlar, ta'rifi ko'ra, kommunikativ bo'lishi mumkin bo'lgan tildan tashqari barcha kodlardir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda aksiologik birliklarning ifodalanishiga oid ma'lumotlar tanlab olinib, ularning leksik, frazeologik va grammatik jihatlarini tahlil qilindi. Tadqiqot sifatli va qiyosiy-lingvistik yondashuvga asoslanib olib borildi. Leksik birliklar semantik va pragmatik jihatdan o'rganildi, frazeologik birliklarning qadriyat mazmunini ifodalashdagi roli tahlil qilindi, grammatik vositalarning aksiologik mazmun shakllantirishdagi o'rni o'rganildi. Lisoniy ifodalanish til vositalari orqali qadriyatlarni ifodalashni anglatadi. Bu yerda qadriyatlarining til orqali qanday tasvirlanganini ko'rish mumkin[11]. Lisoniy ifodalanish quyidagicha bo'lishi mumkin:

1. Leksik ifodalanish: Tilning leksik vositalari, ya'ni so'zlar va frazalarning qadriyatlarni ifodalashdagi roli. Masalan, "axloqli", "o'tkir", "yuqori", "past" kabi so'zlar ma'lum qadriyatlarni ifodalashi mumkin.

2. Semantik ifodalanish: So'zlar va iboralar orqali qadriyatlarining ma'nolari va semantik konteksti. Semantik tadqiqotlar qadriyatlarining so'zlarning ma'nosida qanday aks etishini o'rganadi.

3. Pragmatik ifodalanish: Tilning kontekst va vaziyatga qarab qadriyatlarni qanday ifodalashni o'rganadi. Masalan, qanday qilib e'tibor va hurmatni ko'rsatadigan so'zlar yoki frazalar tanlanishi.

4. Diskursiv ifodalanish: Nutq va muloqotdagi strategiyalar, uslublar va diskursiv shakllar orqali qadriyatlarining qanday aks etishini o'rganadi. Bu qadriyatlarni tasvirllovchi yoki ularga nisbatan munosabat bildirish usullarini o'z ichiga oladi.

Lisoniy ifodalanish — qadriyatlarni til vositalari yordamida ifodalashni anglatadi. Bu yerda til orqali qadriyatlarining qanday tasvirlanishi, ifodalanishi va qabul qilinishi haqida gap boradi[10].

Ingliz va o'zbek tillarida qadriyatlarining ifodalanishi tilning leksik, semantik, pragmatik va diskursiv jihatlarida farqlanadi. Har bir til o'ziga xos usullar orqali qadriyatlarni aks ettiradi va ularga o'z madaniy hamda ijtimoiy kontekstlarini singdiradi.

Leksik ifodalanish orqali qadriyatlar tilning so'z boyligi yordamida namoyon bo'ladi. Masalan, "axloqli", "yaxshi", "salbiy", "zo'r" kabi so'zlar turli qadriyatlarni aks ettiradi. So'zlarning rang-barangligi ham bu borada muhimdir. Ayrim so'zlar ijobiy qadriyatlarni, masalan, "o'ziga xos" yoki "quvnoq", ifodalasa, boshqalari, masalan, "yomon" yoki "sovuq", salbiy qadriyatlarni aks ettiradi. Bu so'zlar va iboralar qadriyatlarni turli nuqtai nazardan tasvirlash imkonini beradi[3].

Semantik ifodalanish qadriyatlarining so'z ma'nolari va ularning o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi. So'zlar o'z ma'nolarini kontekstga qarab o'zgartirishi yoki kengaytirishi mumkin. Masalan, "adolat" so'zi "haq" va "haqsizlik" tushunchalari bilan bog'liq bo'lib, bu uning keng ma'noviy spektrini ko'rsatadi. Shuningdek, ba'zi qadriyatlarining ma'nosi madaniyatga bog'liq holda o'zgaradi. Masalan, «oila» so'zi ayrim madaniyatlarda eng muhim qadriyatlardan biri hisoblanadi[4].

Pragmatik ifodalanish esa qadriyatlarining nutqiy kontekstlarda qanday aks etishini o'rganadi. Bu yerda kontekstual tavsif muhim rol o'ynaydi. Misol uchun, "rahmat" so'zi minnatdorlikni ifodalaydi va u muloqot davomida hurmat va qadriyatlar ifodasiga aylanadi. Nutq strategiyalari, masalan, ta'rif, maqto'v yoki tanqid orqali ham qadriyatlar aks ettiriladi. Shunday qilib, so'zlar va iboralar muloqotda qadriyatlarni turli xil yo'llar bilan ifodalaydi.

Diskursiv ifodalanishda qadriyatlar nutq uslublari va kommunikatsiya vositalari orqali namoyon bo'ladi. Bu usullar retorika, xushnudlik yoki tanqid orqali qadriyatlarni ta'kidlash imkonini beradi. Madaniy va ijtimoiy kontekstlarda qadriyatlar turlicha aks etib, bu muloqot shakllariga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ayrim jamiyatlarda kattalarga hurmat muloqotda aniq ko'zga tashlanadi va turli nutq usullari orqali yoritiladi.

Shunday qilib, qadriyatlar tilning barcha darajalarida — leksik, semantik, pragmatik va diskursiv jihatlar orqali ifodalanib, muloqot va kommunikatsiyaning ajralmas qismiga aylanadi.

Tahlil va natijalar. Ingliz va o'zbek tillarida qadriyatlarining ifodalanishi tilning leksik, semantik, pragmatik va diskursiv jihatlarida farqlanadi. Har bir til o'ziga xos usullar orqali qadriyatlarni aks ettiradi va ularga o'z madaniy hamda ijtimoiy kontekstlarini singdiradi.

Leksik jihatdan, ingliz tilida qadriyatlarni ifodalovchi so'zlar keng ko'lamga ega. Masalan, "honest" (halol), "generous" (saxovatli), "kind" (mehribon) kabi so'zlar ijobiy qadriyatlarni ifodalasa, "dishonest" (soxta) va "bad" (yomon) kabi so'zlar salbiy qadriyatlarni tasvirlaydi. O'zbek tilida esa qadriyatlarni ifodalovchi so'zlar madaniy va tarixiy kontekstlarga mos ravishda namoyon bo'ladi. Masalan, "halol", "mehribon", "mehmondo'st" kabi so'zlar qadrlanadigan fazilatlarini ifodalasa, "soxta" yoki "yomon" kabi so'zlar salbiy xulq-atvorni ko'rsatadi. Har ikki tilning leksik xususiyatlari qadriyatlarini tasvirlashda o'ziga xos bo'lib, ularning ma'nolari va ishlatilishi tilning ijtimoiy va madaniy kontekstiga bog'liq[6].

Semantik jihatdan, ingliz tilida qadriyatlarni ifodalovchi so'zlarning ma'nolari kontekstga qarab o'zgarishi mumkin. Masalan, "freedom" (ozodlik) so'zi ijtimoiy, siyosiy yoki shaxsiy kontekstlarda turlicha talqin qilinadi. O'zbek tilida ham shunga o'xshash jarayon kuzatiladi. "Ozodlik" so'zi tarixiy va madaniy sharoitlarga ko'ra turli xil ma'nolarni anglatishi mumkin. Semantik tahlil so'zlarning qadriyatlarini qanday aks ettirayotganini va ularning o'zaro bog'liqligini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Pragmatik jihatdan esa har ikkala til qadriyatlarini ifodalashda nutq kontekstini hisobga oladi. Ingliz tilida "please" (iltimos) va «thank you» (rahmat) kabi so'zlar hurmat va odobni ifodalovchi asosiy vositalar sifatida ishlatiladi. Bular ijtimoiy munosabatlarda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbek tilida esa "iltimos" va "rahmat" so'zlari shunga o'xshash vazifani bajaradi. Shuningdek, rasmiy va norasmiy vaziyatlarda qanday so'zlar va iboralaridan foydalanish muloqotning samaradorligini belgilaydi[6].

Diskursiv jihatdan, qadriyatlar tilning uslublari va strategiyalari orqali ifodalanadi. Ingliz tilida nutqda xushmuomalalik, qabul qilish yoki tanqid kabi qadriyatlar turli diskurs usullari bilan aks ettiriladi. Masalan, biror mavzuni muhokama qilishda yoki mulohaza bildirishda nutq uslubi qadriyatlarni ifoda etishda muhim rol o'ynaydi. O'zbek tilida ham diskursiv strategiyalar qadriyatlarni ifodalashda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Masalan, ehtiyotkorlik, hurmat ko'rsatish yoki tanqid qilish orqali qadriyatlar turli kontekstlarda namoyon bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, aksiologik birliklar turli tillarda turli lingvistik vositalar orqali ifodalanadi. Leksik birliklar orqali qadriyatlarni to'g'ridan-to'g'ri ifodalash mumkin bo'lsa, frazeologik birliklar ularning obrazli va ta'sirchan shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Grammatik vositalar esa aksiologik birliklarning nutqiy strukturasini va sintaktik muhitida o'z aksini topadi. Tadqiqot davomida aksiologik birliklarning umumiyliklari va farqlari tahlil qilindi[9]. Kelgusida mavzuni yanada chuqurroq o'rganish uchun boshqa tillardagi aksiologik birliklar bilan qiyosiy tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR

1. Бондарко А.В. Временная локализованность // Теория функциональной грамматики. — Л.: Наука, 1987. — С.210 — 233.
2. Кошмидер Э. Очерк науки о видах польского глагола: Опыт синтеза // Вопросы глагольного вида. — М.: Наука, 1962. — С.105 — 167.
3. Мусулманова Н.Р. Грамматик шаклларда категориал, ёндош ва ҳамроҳ маъно. — Тошкент: Фан, 2012. — Б.56.
4. Нёматов Х., Менглиев Б. Ғулломнинг лисоний имкониятлардан фойдаланиш маҳорати. Ғуллом ва давримиз (Тўплам). — Қарши, 2003. — Б. 81.
5. Islomova Z. Research of axiological lexicon in Uzbek and English languages // Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika — Зарубежная лингвистика и лингводидактика — Foreign Linguistics and Linguodidactics Special Issue — 1 (2024) / ISSN 2181-3701 —B. 245-249.
6. Islomova Z. O'zbek tilshunosligida aksiologik birliklarning o'rganilishiga doir // O'zMU xabarlari. — Toshkent, 2024. №1/9/1 —B. 298-300.
7. Islomova Z. Exploring axiological lexic themes: values in language // Til va adabiyot ilmiy-metodik elektron jurnal 2024-yil 18-son —B. 273-275
8. Islomova Z. Axiological lexicon in uzbek and english languages // Til va adabiyot ilmiy-metodik elektron jurnal 2024-yil 19-son —B. 228-230
9. Islomova Z. On the Study of Axiological Units in Uzbek Linguistics // American Journal of Education and Evaluation Studies, Vol.1, No.7 (Oct, 2024), E-ISSN: 2997-9439 —P. 306-309
10. Tilavov, D. (2024). The main functions of management terms. UzMU xabarlari, 1(1.3. 1), 205-208.
11. Yuldosheva N. Sodda gap qoliplari nutqiy voqelanishining lisoniy va nolisoniy omillari: Filol. fan. d-ri ... diss. —Qarshi, 2023. — B.218.